

Бугарската пропаганда во османлиска Македонија согледана преку учебниците по историја, географија и мајчин јазик

НИКОЛА МИНОВ

Терминот пропаганда има негативен призвук и под него најчесто се подразбираат напори спонзорирани од влади и политички групи, за да ја остварат зацртаната цел и активно да го шират својот став преку намерно искривување на фактите. Ваквата терминологија не им е туѓа ниту на балканските историографии. Силно исполитизирани и во континуитет спротивставени една на друга, историографиите на балканските држави од една страна се обидуваат да ги акцентираат сите негативности што произлегоа од пропагандното дејствување на нивните соседи, а, од друга страна, редовно го избегнуваат зборот пропаганда кога пишуваат за „хуманите цели“ на нивните сонародници.

По истото сценарио се одвива и односот на историчарите кон бугарските активности во Македонија од крајот на XIX и почетокот на XX век. Бугарските автори поаѓаат од „аксиомата“ дека бугарското сознание на Македонците било нешто иманентно, нешто што не е подложно на сомневање, а уште помалку на анализа. Додека сличните српски или грчки погледи за етничката припадност на македонското население се третираат како излив на национализам, бугарскиот настап во Македонија се воспева како чин на патриотизам. Оттука, според бугарската историографија, сите дејствија на Бугарската Егзархија и кнежевските политички претставници во Македонија имале хуман карактер и биле насочени единствено кон запазување на етно-лингвистичкиот идентитет на „бугарското“ население во Македонија. На ваквото бугарско гледиште се спротивставуваат сите останати истражувачи на оваа проблематика. Тоа што бугарската историографија го прикажува како хуманост и

патриотизам, другите историографии, но и дипломатските извештаи на претставниците на Големите сили во Македонија, го доживуваат како пропаганда ставена во функција на бугарскиот експанзионизам. Ваквата конфликтност е првата препрека со која што се соочува секој што ја истражува бугарската црковно-просветна дејност во Македонија кон крајот на османлиското владеење. Прашањето што се наметнува од двете спротивставени гледишта е дали имало или немало бугарска пропаганда, и како можеме да видиме која од двете тези е вистинита? Всушност, фактот што ова прашање сè уште создава неприлики и проблеми во билатералните односи помеѓу одредени држави, дополнително ја зголемува релевантноста на темата.

Секако, прашањето може да има само еден точен одговор, а до него може да се дојде само со правилен методолошки пристап. Спротивставување на двете гледишта воопшто нема да нè помрдне од појдовната точка, бидејќи сите инволвирани страни тврдоглаво се држат до своите вистини. Од друга страна, во морето информации секогаш можеме да пронајдеме факти кои би оделе во прилог на едната, или на другата теза. За жал, токму ваквиот селективен пристап кон податоците претставува главна карактеристика на најголемиот дел трудови што обработуваат одредени сегменти од темата. Затоа, наместо да ги спротивставуваме гледиштата, одлучивме да ги спротивставиме некои од методите што балканските држави ги употребувале во меѓусебната борба за превласт на црковно, просветно, културно и политичко поле во Македонија. Конкретно, ќе ги разгледаме учебниците што се користеле во христијанските училишта во османлиска Македонија.

Предмети што најмногу ја градат кај учениците претставата за нацијата и општеството се историјата, националниот јазик и географијата. Оттука, нивното место во учебните програми често се перцепира како индикатор за тоа што се очекува од училиштето, и дали од него се бара да изврши национално-општествена интеграција на младите генерации.

Следејќи ја бугарската историографија се добива впечаток дека грчките и српските учебници по историја, географија и литература претставувале пропагандно средство, со кое што Грција и Србија се обидуваале да ја наметнат лагата дека Македонија е нераскинлив дел од општогрчкиот и општосрпскиот организам. Притоа, бугарските учебници

се третираат како евангелија по патриотизам, кои што на младите ученици им ја презентираат историската вистина.¹ За да видиме во колкава мера изнесеното соодветствува со реалноста, ќе ги сумираме основните тези во грчките, српските и романските учебници по историја, литература и географија, и ќе ги спротивставиме со тезите што ги пласирале бугарските учебникари.

1.1 Во првите децении на XIX век во Македонија пристигнале првите српски учебници, кои кон средината на векот станале основна литература во повеќето македонски училишта во кои што се вршела световна настава. Постојните, малобројни, домашни учебници ни оддалеку не можеле да ги покријат барањата за современата настава, ни од квантитативен, ниту од квалитативен аспект.² Со оглед на тоа што во текот на 1850-ите години во Србија била отпечатена сета потребна литература за српските основни училишта, овие српски учебници се покажале мошне погодни и за современиот наставен метод во христијанските училишта во Македонија. Токму овие моменти условиле во словенските училишта во Македонија во текот на 1850-ите и 1860-ите години, во северниот, западниот и делумно во централниот дел на Македонија, од словенските книги и учебници најмногу да се употребуваат српските учебници.³ Влијанието на овие учебници било толку големо, што во текот на неколку децении сите книги што биле напишани со кирилско писмо, па макар тие биле руски или бугарски, се нарекувале „српски книги“.⁴

До 1878 година Македонија добивала занемарливо место во српските учебници. Раздвижувањето на Балканот по Руско-турската војна од 1877/78 и Берлинскиот конгрес ја поттикнало српската држава отворено да ги истакне своите претензии на југ, а тезата за српскиот карактер на Македонија станала официјална српска политика. Ваквата српска политика била најочигледна во учебниците по географија, каде што уште во 1878 година Македонија била претставена како земја во која што живеело мнозинско српско население. Паралелно биле воскреснати и главните симболи на средновековна Србија во Скопје, Сер и Прилеп. При описот на македонските градови, биле истакнувани моменти од српската

¹ Наум Кайчев, Македонијо възжелана, Армията, училището и градежът на нацията в Сърбия и България (1878-1912), София: Парадигма, 2006, *passim*; Воин Божинов, Българската просвета в Македония и Одринска Тракия 1878-1913, София: БАН, 1982, *passim*.

² Ристо Кантарциев, „Учебници и книги што биле во употреба во македонските училишта во XIX век“ (1961), Просветно дело XVII/7-8, 428.

³ Ристо Кантарциев, Македонското преродбенско училиште, Скопје: Култура, 1965, 91-92.

⁴ Никола Еничеревъ, Спомени отъ моето учителство въ Прилѣпъ, Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина, XX, София 1904, 18.

историја и фолклор. Српските учебникари како по договор повторувале дека Скопје било седиште на српските кралеви, Прилеп бил градот на Крали Марко, Солун градот на Дојчин војвода, а Битола била родното место на српскиот сремски војвода Јован Манастирлијата.⁵

Во сличен размер со своите колеги географи, авторите на српските учебници по историја го експлоатирале Средновековието како аргумент за српските права врз Македонија. Основен мотив во овие учебници бил Златниот век на српската држава, односно времето кога Србија го доживеала својот најголем процут – периодот на Немањикиќите и, пред сè, владеењето на Стефан Душан. Главните мотиви во историските лекции за Македонија биле крунисувањето на цар Душан во Скопје и прогласувањето на српската патријаршија во Сер. Притоа, преку овие два настани српската државна идеја се поврзувала со географска симболика, релевантна за современите надворешнополитички претензии на Србија.⁶ Од друга страна, сите историски настани што би го ставиле под сомнеж српското право врз Македонија биле премолчувани, или погрешно толкувани. Така, Самуиловото царство најпрво биле премолчвано, потоа било кратко споменато како некаква нејасна македонска држава, за подоцна да прерасне во Македоно-српско царство.⁷ Слично се однесувале и авторите на учебниците по литература. Најпрво спомнувале дека во Средниот век градот Прилеп често ја менувал власта, за потоа речиси целиот расказ да се посвети на славната ера кога во градот владеел „српскиот крал Марко“.⁸

Основна специфика што ги разликува српските од бугарските и грчките учебници е фактот што во одреден период, делови од неколку учебници наменети за српските училишта во Македонија биле издадени на македонски јазик. Уште во 1879 година Деспот Бацовиќ имал готов ракопис за „Буквар за српско-македонските основни училишта“, бидејќи во времето додека учителствувал во Македонија, Бацовиќ дошол до сознание дека колку повеќе се применува „македонскиот дијалект“ во наставата, толку повеќе подоцна би бил прифатен српскиот книжевен јазик.⁹ Истата година, српскиот политичар Матија Бан предложил најмалку три книги годишно да се објавуваат на српско-македонски јазик, кој со текот на времето сè повеќе би се приближувал кон литератур-

⁵ Кайчев, Македонијо възжелана, 152, 154.

⁶ Ibid, 131-132.

⁷ Наум Кайчев, „Маџедоно-српска царевина“ срещу „Западното българско царство“, митът „Македония“ в българските и сръбските учебници по история, Предци и предтечи, митове и утопии на Балканите, Благоевград 1997, 399.

⁸ Кайчев, Македонијо възжелана, 108.

⁹ Љубиша Доклестиќ, Српско-македонските односи во 19 век: до 1897 година, Скопје: НИП Нова Македонија, 1973, 350.

ниот српски јазик.¹⁰ Сличен предлог во 1887 до Друштвото Св. Сава упатил и докторот Светислав Правица, кој сметал дека Друштвото треба да се нафати со задачата да печати книги на српско-македонски дијалект, сè додека македонските ученици не го научат српскиот јазик.¹¹ Во истиот контекст и Милован Миловановиќ во 1888 година истакнал дека „македонски учебници“ биле во тој момент единствен пат по кој српската пропаганда би можела да навлезе во Македонија и да го потисне бугарското културно-просветно влијание.¹² Српскиот дипломатски претставник во Цариград, Стојан Новаковиќ, презел конкретни чекори и побарал од Министерството за образование да овозможи издавање на „Македонски буквар“. Министерот Владан Ѓорѓевиќ го прифатил барањето и веднаш се пристапило кон изработка на посакуваниот буквар.¹³ Во текот на 1888 година Македонците Коста Групчев и Наум Евров го превеле на македонски српскиот буквар на С. Чутурило, а врз основа на постаро издание од букварот на Чутурило, и Деспот Бацовиќ изработил буквар на македонски јазик.¹⁴ Истовремено и српскиот публицист Милојко Веселиновиќ изработил „Македонски буквар“, кој се разликувал од другите два буквари во тоа што не бил целосно напишан на македонски, туку содржел и текстови на српски јазик. Токму од оваа причина комисијата на српското Министерство за образование го прифатила букварот на Веселиновиќ,¹⁵ кој во октомври 1888 година ја минал османлиската цензура, а во периодот јануари-мај 1889 година бил отпечатен во 7000 примероци, под името „Буквар за народне школе“, или популарно „Македонски буквар“. ¹⁶ Пролетта 1890 година во Цариград биле отпечатени 6000 примероци од „Македонска читанка“ (Читанка за народне школе, II разред, у Отоманској царевини), која содржела текстови на македонски и српски јазик и која следната година доживеала второ издание во 10000 примероци. Со оглед на тоа што во подоцнеж-

¹⁰ Никола Сотировски, „Кон историјата на македонизмот во работата на српската национална пропаганда во Македонија во втората половина на XIX век“ (1962), Годишник на Правниот факултет, бр. VII, 133-134.

¹¹ Климент Џамбазовски, Културно-општествените врски на Македонците со Србија во текот на XIX век, Скопје: ИНИ, 1960, 173-174.

¹² Доклестик, Српско-македонските, 350.

¹³ Џамбазовски, Културно-општествените врски, 248-249.

¹⁴ Доклестик, Српско-македонските, 350.

¹⁵ Блаже Ристовски, Крсте П. Мисирков (1874-1926), Прилог кон проучувањето на развитокот на македонската национална мисла, Скопје: Култура, 1966, 52-53, 55.

¹⁶ Климент Џамбазовски, „Стојан Новаковиќ и македонизам“ (1964), Историјски часопис 14, 151.

ните години српската пропаганда веќе не наоѓала за потребно да го помага „македонизмот“, читанката била вториот и последен македонски учебник за српските училишта во Македонија.¹⁷

1.2 До втората половина на XIX век, грчките истории биле пишувани од странски автори и биле целосно посветени на историјата на античка Грција. Со оглед на тоа што овие дела ги глорифицирале античките Грци и ја третираше Грција како колевка на европската цивилизација, а, од друга страна, не постоела историја на Грција напишана од грчки автор, грчката држава ги прифатила овие странски трудови и ги користела во своите училишта речиси 40 години.¹⁸

Во 1877 година таткото на модерната грчка историографија, Константинос Папаригопулос, го завршил своето шестомно дело за Историјата на грчката нација. Притоа, Папаригопулос ја лансирал тезата дека грчкото национално единство се базира врз историски, лингвистички и географски континуитет од античка до современа Грција, со што го поставил стандардот според кој што во иднина се пишувале грчките учебници по историја. На тој начин грчката историографија, воедно и грчките учебници по историја, излегле од тесните рамки на историјата на античка Грција.¹⁹ Според овој нов, поширок поглед врз историјата на Грција, грчкиот етнос постоел уште од антички времиња, и безмалку непроменет опстојал низ хеленистичкиот и византискиот период, сè до современоста. Меѓутоа, хеленистичките држави и Византија зафаќале многу поголема територија од тесниот простор што ѝ бил доделен на современа Грција, па оттука, историските лекции за големината на Грција во минатото воедно ги одразувале и грчките територијални претензии во сегашноста и иднината. Што се однесува до Македонија, уште во 1853 година Папаригопулос ги поставил основите за грчкото историско право врз оваа османлиска територија. Дотогашните западноевропски истории ги третираше македонското кралство и кралот Филип II како освојувачи на грчките полиси. Но Папаригопулос, а по него и речиси сите грчки учебникари, истакнува дека не постоеле разлики помеѓу античките Грци и Македонци. Македонија, чија што историја и традиции наводно биле грчки, била само дел од една голема Грција. Притоа, Филип II веќе не бил варварин, туку човек „кој воопшто не беше странец“ и кој „успеа да ја обедини Грција“, а „македонските кралеви

¹⁷ За толкувањата и причините поради кои што српската пропаганда престанала да издава „македонски учебници“, види: Доклестик, Српско-македонските, 354, бел. 1207.

¹⁸ Theodore G. Zervas, Resurrecting the Past, Constructing the Future: A Historical Investigation on the Formation of a Greek National Identity in Schools, 1834-1913, Dissertation paper, Loyola University Chicago, Chicago 2010, 104.

¹⁹ За грчките учебници по историја од 1878 до 1913 година види: Χριστίνα Κουλοῦρη, Ιστορία και γεωγραφία στα Ελληνικά σχολεία (1834-1914), Αθήνα 1988, 239-574.

беа директни наследници на Херкулес и останатите познати Грци“.²⁰ Александар III, пак, бил кралот кој „ја распространи грчката култура низ источниот свет“²¹. Ова толкување на Папаригопулос станало неизбежно во грчките учебници по историја. На тој начин, десетици генерации на грчки воспитаници растеле со сознанието дека без Македонија, грчката држава била некомплетна.

Османлиската цензура не посветувала поголемо внимание на лекциите што го обработувале периодот пред турското освојување на Балканот, па оттука и историјата на Византија добила значаен простор во учебниците по историја. Византиското царство било претставено како грчко, а учениците учеле дека Византија била населена исклучиво од гркофони православни христијани.²²

Грчките територијални претензии биле најдоследно претставени на часовите по географија. Во учебниците една до друга биле поставени мапи на античка и современа Грција, со што, како што правилно заклучува историчарот Теодор Зервас, кај грчките ученици требало да се вреже сознанието дека териториите што ги поседувала современата грчка држава биле само скромен дел од територијата на античка Грција, која што и во современоста била населена со Грци.²³ Истото се потврдува и во еден учебник по географија од 1880-ите, во кој авторот истакнува: „Во четврто одделение им ја покажуваме на учениците целокупноста на грчките земји. Ние нив ги учиме дека овие земји се грчки; дека се сопственост на луѓето што ги населуваат, (луѓе кои) што имаат исто потекло, иста религија и го зборуваат истиот јазик со нас“.²⁴

Како што тоа го правеле и останатите христијански учебникари во Империјата, грчките автори го минимизирале, или пак целосно го премолчувале периодот кога Македонија била под туѓа власт. До 1882 година зборовите Бугарин и Бугарија воопшто не се спомнувале во историските лекции. Дури откако Бугарија јасно ги истакнала своите претензии кон Македонија, Бугарите се избориле за место во грчките учебници. Секако, учебниците отстапувале простор само за бугарските воени неуспеси.²⁵

²⁰ Zervas, *Resurrecting the Past*, 118; Види и: Dalibor Jovanovski, *Science and Politics – The Creation and Promotion of the Northern Line of the Greek Aspirations in Ottoman Macedonia, The Name Issue Revisited*, Skopje 2013, 373.

²¹ Zervas, *Resurrecting the Past*, 109.

²² *Ibid*, 118-119.

²³ *Ibid*, 133.

²⁴ Κουλοῦρη, *Ιστορία και γεωγραφία*, 333, 343, 407.

²⁵ Κουλοῦρη, *Ιστορία και γεωγραφία*, 325; Zervas, *Resurrecting the Past*, 189.

1.3 Слично како во случајот со учебниците во останатите христијански православни училишта, романските учебници по историја, географија и литература ја одразувале романската надворешна политика. За да го придобие влашкото население и да го искористи како потенцијална монета за размена на јужна Добруџа со Бугарија, романското кралство требало да ги научи младите Власи да го зборуваат романскиот јазик, да ја научат романската историја и да се запознаат со големината на Романија. Притоа, доколку го следиме начинот на кој што Романија ги користела учебниците како метод за пропаганда, ќе увидиме дека романските учебникари речиси и да не се разликувале од своите колеги во Белград, Софија и Атина. Единствената разлика се состоела во тоа што уште од првите чекори на романската пропаганда во Македонија во 1864 година, па сè до Балканските војни, учениците од првите две одделенија во романските училишта во Империјата учеле на мајчиниот влашки јазик. Меѓутоа, и покрај тоа што младите Власи ја уживале привилегијата што не им била овозможена на Македонците во христијанските училишта, тие набргу се соочиле со првите стапици во овие влашки учебници. Во букварот на Димитри Атанасеску од 1865 година, кој бил наменет за „Романците од десната страна на Дунав“ и доживеал над 10 изданија, веднаш по изучувањето на азбуката, на 12 страници следувале зборовите што малите првачиња требале да ги исфрлат од употреба. Зборовите „сега“, „здравје“, „приказна“, „среќа“, „благодарам“, „време“ и тн., што тие ги научиле од своите родители, биле прикажани како непожелни (поради својот грчки корен), и биле заменети со нивниот романски еквивалент.²⁶ Песните во овие влашки буквари редовно ја наметнувале претставата за големината на Романија и романскиот народ.²⁷ Во учебникот по географија од 1867 година, авторот Атанасеску ги запознава учениците од првите одделенија со континентите во светот, и сосема неочекувано го поставува прашањето: „Зошто и ние и Романците од Романија се нарекуваме Романци?“, за самиот да го даде одговорот: „И ние, и Романците од Романија се нарекуваме Романци бидејќи сме ист народ, и сме деца на Римјаните, кои владееја си сиот познат свет“.²⁸ Слично, акцентот во останатите учебници по географија бил ставен на многубројноста и распространетоста на романскиот елемент

²⁶ Dimitru Athanasescu, *Abecedaru Romănescu trã Românlji d'in drepta a Dunareljei*, Bucuresci 1865, 18-29.

²⁷ Една од првите песни во „Македо-романскиот Буквар“ на Стојчески, Наум и Петреску-Бирина, насловена „Молитва“ гласи: „Боже помогни ни да учиме, родителите да ги слушаме, добри луѓе да станеме, јазикот мајчин да си го сакаме, со него да ти се обраќаме... и нашиот романски род да стане голем колку што е славен“ (Virgiliu Stoicescu, *Const. I. Naum, Const. Petrescu-Birina, Abecedar Macedo-Român, Bucuresci 1900*, 71).

²⁸ Dimitriu Athanasescu, *Terrascriptiune scurtã trã feciorilji ŝi fetele da clasa I ŝi II primariã*, Bucuresci 1867, 13.

во Македонија, а историските учебници главно содржеле лекции од историјата на Римската империја, при што Власите и Романците биле претставени како наследници на Римјаните.²⁹

2.1 Печатењето на книги во Османлиската Империја започнало со доаѓањето на шпанските Евреи во 1492 година, кои што во Цариград, Одрин, Солун и Измир ги отвориле првите печатници на османлиска почва. До 5 јули 1727 година, кога во Цариград со султански декрет била основана првата „муслиманска“ печатница во Империјата, османлиските печатници биле отворани и управувани од немуслиманите.³⁰

Рака под рака со развојот на печатарството се развивале цензурата и мониторингот врз печатениот материјал. Првата форма на цензура забранувала печатење на трудови напишани на турски и арапски јазик. Печатење на дела напишани на грчки, латински, шпански и еврејски било дозволено, но само доколку истите не содржеле религиозно провокативен материјал.

До почетокот на XIX век во Империјата биле основани повеќе државни печатници и не постоела потреба за законска регулатива што ќе се занимава со контрола врз печатените книги. Меѓутоа, развојот на печатарството и појавата на сè поголем број на приватни печатници ја наметнале потребата од построг државен мониторинг врз печатениот материјал. Во 1857 година била донесена првата регулатива за печатење во Османлиската Империја, според која за да се добие дозвола за печатење на книги и учебници, истите требале најпрво да бидат приложени до валијата, кој од своја страна ги праќал до специјализирана комисија за образование (*Meclis-i Maarif*). Доколку Комисијата оценила дека книгите не се штетни за јавноста, тогаш ја издавала потребната дозвола.³¹

Цензурата во Османлиската империја го достигнала својот зенит за време на владеењето на султанот Абдул Хамид II (1876-1909). Дотогаш, цензурирањето на делата главно се сведуvalo на проверка на насловите, при што забранетите трудови најчесто биле со религиозна тематика. Меѓутоа, воениот пораз на Османлиите во Руско-турската војна од 1877-1878 година, негативниот имиџ што Империјата го имала во западна Европа и претензиите на новите балкански држави кон преостанатите османлиски територии на Балканот, ја принудиле Портата да го

²⁹ Dem. Abeleanu, *Turcia Europeană, Geografia fizică și politică pentru școlile Române din Macedonia, Albania, Epir și Tesalia*, Bucuresci 1905, 27; Andreilu- Al Bagav, *Carti di Aleadziri (Tră Clasili II, III, IV tsi vin după Abitsidar)*, Constanța 1994, passim.

³⁰ Gábor Ágoston & Bruce Masters, *Censorship*, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, New York 2011, 130.

³¹ İpek Yosmaoğlu, “Chasing the Printed World: Press Censorship in the Ottoman Empire, 1876-1913” (2003), *Turkish Studies Association Journal*, 27/1-2, 15-50.

зголеми надзорот врз книгите што се внесувале во Империјата, и да ја засили цензурата врз домашните публикации. Најпрво било формирано владино тело што се грижело за превод и заштита на авторските права, за во 1881 година истото да биде заменето со Инспекциски совет. Функцијата на овој совет не била само вршење контрола врз насловите на трудовите, туку и на нивната содржина. Освен тоа, членовите на Инспекцискиот совет имале дозвола да вршат инспекција врз содржината на постарите трудови низ библиотеките во Империјата, и истите да ги запленаат. Во 1892 година Министерството за образование на Османлиската Империја формирало Комисија за проверка на печатените дела, која што вршела проверка на книгите и учебниците што биле одобрени од Инспекцискиот совет. Така, за одредена книга или учебник да добие дозвола за печатење, истата требала да мине две препреки и двајца цензори.³² Притоа, често пати се случувало првиот цензор да допушти печатење на трудот, а вториот да го забрани поради „штетната содржина“,³³ иако причините што им се нуделе на авторите за цензурата неретко имале комичен призвук.³⁴ При цензурирањето на делата, цензорите имале право да шкртаат цели редови, да откинат цели страници од книгите и учебниците, па дури и да преправат одредени работи, доколку сметале дека се неточни.³⁵ Оттука, во својот опис на османлиската цензура, Васил К’нчов (со псевдоним Ив. Иванов) истакнува дека „тоа не е цензура, туку едно грозно дивјаштво, смешка на науката во денешниот век“.³⁶

Главната цел на османлиските цензори била да го спречат продолгот на прогресивните западноевропски идеи, поради што прва жртва на цензурата станале токму делата на Монтеѕкје, Волтер, Гете, Хајне и Русо. Меѓутоа, огромно внимание се посветувало и на читанките и учебниците по географија и историја, користени во христијанските училишта. На учебникарите им било забрането да пишуваат за поразите на османлиските армии. Во лекциите за Русија, акцентот бил ставен исклучиво врз нејзината агресивна надворешна политика, лекциите за

³² G. Ágoston & B. Masters, *Censorship*, 130.

³³ Ив. Иванов, Положението на Българитѣ в Македонија, София: Дружество „Братски сџюзѣ“, 1895, 20.

³⁴ Цензорот понекогаш забранувал сосема невини текстови. Така, еден писател однел расказ во кој главниот херој бил епитроп на една црква, кој важел за лош човек што ги присвојувал црковните имоти и бил непријател на просветата. Цензорот ја вратил книгата под претекст дека се плаши именуваниот епитроп да не се пожали против него. Откако му се објаснило дека работата била измислена и дека тој епитроп не постои, цензорот повторно не ја одобрил книгата бидејќи лошите работи не требало да се измислуваат (*Ibid*, 19).

³⁵ *Ibid*, 20.

³⁶ *Ibid*, 18.

француската историја се сведувале на Наполеоновите војни, а во лекциите за историјата на балканските земји, дозволени биле само теми од нивната античка и средновековна историја.³⁷

3.1 Строгоста што ја спроведувале османлиските цензори остава впечаток дека секаква импликација на патриотизам, национализам и иредентизам во учебниците била забранета, па оттука се поставува прашањето дали и во колкава мерка можеме да ги третираме бугарските учебници во македонските училишта како пропагандно средство? Впрочем, како би можеле да зборуваме за некаква пропагандна функција на бугарските учебници по историја и географија, доколку преку нив на учениците не може да им се наметне сознанието дека Македонија е неоткинлив дел од бугарскиот организам? Каква е пропагандната улога на читанките, ако тие не се евангелија по патриотизам, кои што на младите ученици им ја нудат првата претстава за татковината и нацијата?

За да одговориме на поставените прашања треба да имаме предвид во колкава мера се разликувале учебниците во Кнежевство Бугарија од оние што се користеле во егзархиските училишта во Македонија, како и креативните начини преку кои што бугарските пропагандни фактори успеале да ја заобиколат цензурата и да ги обликуваат своите воспитаници по истиот терк по кој што се образувале младите Бугари во Кнежевството.

Без разлика на строгата контрола од страна на Инспекцискиот совет, и по 1881 година странските публикации на разни начини достигнувале до целните групи во Македонија. Истите најчесто биле шверцувани во пакетите со дозволени книги, или пак биле испраќани со лажни корици во странските пошти во Империјата. Со оглед на тоа што властите немале можност да вршат директна контрола врз странските поштенски канцеларии и конзулати, шверцувањето на забранета литература било лесно изводливо.³⁸ Во првите години по Берлинскиот конгрес, бугарските издавачи обемно ја користеле руската благонаклонетост кон Кнежевството. Така, преку секретарот на рускиот конзул во Солун, во 1880 година пловдивскиот издавач Д. Манчов доставил поголемо количество на бугарски учебници во Македонија,³⁹ кои со посредство на Кузман Шапкарев набргу го нашле својот пат до сите бугарски училишта во

³⁷ G. Ágoston & B. Masters, *Censorship*, 131.

³⁸ *Ibid*, 132.

³⁹ Анна Илиева, Нешто за Солун, за солунските бугарски училишта, учители, книжарници и книжари в края на XIX век, Реферат изложен на Научна конференция - Българската книга и библиотеките през възраждането, Сливен 7-8 Јуни 2005 г.

македонските вилаети.⁴⁰ На тој начин, покрај дозволените читанки и учебникот по географија од К. Смирнов, својот пат до училиштата го нашла и забранетата „Бугарска христоматија“ од Иван Вазов и Константин Величков.⁴¹ Дистрибуцијата на забранета литература продолжила и по отворањето на бугарската книжарница на Коне Самарџиев во Солун, во која биле продавани сите дозволен бугарски учебници, и преку која истите достигнувале во сите македонски села и градови каде што имало бугарско училиште.⁴² Во овој контекст, повеќе примери потврдуваат дека учителите и учениците од бугарските училишта во Македонија имале пристап до цензурираните учебници, и истите обемно ги користеле во наставата. Така, при инспекција на егзархиската гимназија во Солун, под душекот на ученикот Пере Тошев била пронајдена христоматијата од Костов и Мишев, која била забранета од османлиската цензура.⁴³ Во мај 1892 година, по инспекција во истата гимназија, властите во Солун ги уапсиле книжарот Коне Самарџиев и Насте Стојанов, затоа што кај егзархиските професори биле откриени забранети учебници и револуционерни книги од Каравелов и Ботев, според кои им предавале на уче-

⁴⁰ Царевна Миладинова-Алексијева, Епоха, земја и хора, Съставителство, коментар и бележки Елисавета Миладинова, София 1985, 103.

⁴¹ Илиева, Нешто за Солун, 2.

⁴² Самарџиев ја отворил книжарницата на 1 септември 1883 година, под името „К.П.Самарџиев и С-ие, Солун и Прилеп“. На почетокот во неа се продавале сите дозволен учебници од пловдивските издавачи Данов и Манчов. Во 1888 година при италијанската печатница на Салваторе Муратори, Самарџиев отворил и бугарско одделение, во кое што се печателе речиси сите учебници за бугарските основни училишта во Македонија, како и добар дел од гимназиските учебници подготвувани претежно од учителите во бугарските средни училишта во Македонија (Автобиографија на Коне Г. Самарџиев, 1908 г., Развитие II/11-12, s.l, 1919, 335; Димитър Мирчев, Българската книга въ Македония, сб. Солунъ, София 1934, 171). На 11 септември 1893 година во Солун била отворена и книжарницата на Иван Хаџи Николов, во која на почетокот се продавале сите бугарски учебници што биле препорачани од егзархиската комисија и дозволен од турската цензура. Подоцна, Хаџи Николов ги издавал букварите, читанките и учебниците по веронаука и бугарски јазик подготвувани од директорот на женската гимназија, М. Пундев, букварите и читанките напишани од директорот на основните училишта во Солун, А. Битарков, учебниците по математика од Благој Димитров, учебниците по турски јазик од Андон Димитров, како и учебници подготвувани од бугарските педагози Влајков, Панчев и др. Во суштина, издавачката продукција на Хаџи Николов е поблиску до типичните учебничарски издавања од епохата во споредба со неговиот конкурент, Самарџиев, а поширок е и кругот на учители-учебничари со кои што тој соработувал (Види: А. Илива, Нешто за Солун; Изъ записките на Ив. х. Николов, Ил. Илинденъ VII/3-4 [73-74], София 1936, 12-13). Кон крајот на XIX век, во Солун имало над 10 книжарници што продавале бугарски книги и учебници. Истовремено, книжарнице биле отворени и во сите поголеми градови каде што функционирале бугарски училишта и гимназии – Скопје, Битола, Велес, Охрид, Струмица, Воден, Сер и тн., кои што своите потреби ги задоволувале преку поголемите солунски книжари.

⁴³ Георги Ст. Кандиларов, Българските гимназии и основни училища въ Солунъ, София: Македонски научен институт, 1930, 37.

ниците и кои што им биле доставени преку книжарницата на Самарциев.⁴⁴ Со оглед на тоа што поради цензурата најчесто немало учебници за бугарската историја, литература и националната географија, лекциите од овие области се предавале според записки на учителите и професорите.⁴⁵ За начинот на кој што се одржувале овие предавања, сведочи Симеон Радев. Негов професор по општа историја и историја на Бугарија во битолската прогимназија бил Васил Дудев, за чиешто предавања Радев вели: „Кога ни раскажуваше за далечното бугарско минато и за перипетиите на бугарската судбина, ние го слушавме со запрен здив. Околноста во која што се изведуваа неговите предавања дополнително го засилуваше нашето внимание. Пред да почне со лекциите за бугарска историја, тој нè тераше цврсто да го затвориме прозорецот, за да не се слуша надвор, и го стишуваше гласот. Така во целата училница настапуваше една таинственост“.⁴⁶

Во своите напори за заобиколување на цензурата, бугарската пропаганда се обидувала да ја добие наклонетоста на официјалните османлиски цензори, кои што ги придобивала на најразлични начини, а најчесто преку понуди за нивно вработување во егзархиските институции во Империјата. Таков бил случајот и со цензорот Етхем ефенди, кој бил долгогодишен цензор за сите бугарски учебници во Солунскиот вилает, а истовремено бил вработен и како професор по турски јазик во егзархиската машка гимназија во Солун.⁴⁷ Всушност, токму Етхем ефенди, кој бил „љубимец на бугарчињата во гимназијата“, бил „еден од главните виновници што низ Солун непречено минувале (бугарски) книги, кои што и не биле баш безопасни за власта“.⁴⁸

3.2 Доколку направиме паралела помеѓу очекувањата на бугарските политичари од образованието во Бугарија и она во егзархиските училишта во Османлиската Империја, ќе увидиме дека основната задача на учебните програми во Бугарија била суштински поинаква од задачата на образованието во Македонија. Додека, од една страна, од функција на министер за просвета, во 1881 година Константин Иречек го известува кнезот Александар Батенберг за перспективите на учебното

⁴⁴ Дека обвинувањето на османлиските власти било вистинито, потврдува и бугарскиот дипломатски агент во Цариград, кој во извештај до своите претпоставени во Софија истакнува дека обвинувањата „не биле сосема без основа“ (Божинов, Българската просвета, 82).

⁴⁵ Еден од директорите на Солунската бугарска гимназија, Георги Кандиларов, потврдува дека цензурата ги забранила учебниците по историја, географија и бугарски јазик, па поради тоа овие предмети најчесто се предавале според личните белешки и записки на професорите (Кандиларовъ, Българскиѣ гимназии, 54, 133, 141).

⁴⁶ Симеон Радев, Ранни спомени, Софија: български писател, 1967, 186-187.

⁴⁷ Кандиларовъ, Българскиѣ гимназии, 81.

⁴⁸ Илиева, Нещо за Солун, 2.

дело во Кнежевството и истакнува дека главна задача на учебната програма е да му овозможи на ученикот солидно и сестрано образование, кое ќе му го отвори патот кон светот,⁴⁹ бугарските политичари и дипломати имале поинакви очекувања за младите Македонци во егзархиските училишта. Така, во извештај до бугарското МНР од 15.10.1898 година, кнежевскиот трговски агент во Скопје, Димитар Ризов, истакнува дека основна задача на образованието во бугарските училишта во Македонија е *„кај македонската младина... да се посадат и култивираат чувства на национална свест, национална гордост и бугарски патриотизам“*.⁵⁰

Витална улога при инсталирањето на бугарските национални чувства и патриотизам во училиштата, за кои што зборува Ризов, играле т.н национални предмети – историјата, географијата и бугарскиот јазик и литература.

Во рамките на историските учебници, османлиските цензори не дозволувале да се пишува за поновата историја на Бугарија. Од оваа причина, бугарската историја се предавала во рамките на општата историја на средниот век.⁵¹ Додека историските учебници во Кнежевството се обидуваале да докажат дека Македонија е нераскинлив дел од бугарското национално тело, при што главните докази биле истата народност, средновековната државност и заедничкиот стремеж за просветна и црковна независност за време на Просветителството, егзархиските професори во Македонија биле принудени да се ограничат на докажување на истата народност и на бугарската историја во Средниот век. Цензорите лесно преминувале преку „блескавата“ историја на балканските народи во периодот што ѝ претходел на османлиската доминација. Затоа, во рамките на учебникот за општа историја од Гиндели, било дозволено да се додадат лекции за бугарската средновековна историја, преземени од учебникот на Стефан Бобчев, „Историја на бугарскиот народ“.

Задолжителен елемент во бугарските учебници за историја бил расказот за „бугарските браќа“ Кирил и Методиј и нивната просветителска улога. Задолжителна била и лекцијата за словенското доселување во Македонија, кое што постојано било проследувано како дел од националната бугарска историја. Притоа, покрстувањето на Бугарите во 864 година се третира како важна етапа во конечното обликување на бугар-

⁴⁹ Никола Ив. Ванков, Из архивата на Министерството за народното просвещение 1878/79-1884/85, София 1905, 396.

⁵⁰ Н. Гацевъ, Солунската бугарска трговска гимназија, сб. Солун, София, 1934, 295.

⁵¹ Кандиларовъ, Българскиѣ гимназии, 74.

скиот народ. Така, Словените од Македонија што го прифаќале христијанството „започнале да се приближуваат и приврзуваат кон другите, веќе покрстени Бугари, а југозападната граница на бугарското господство на тој начин се преместила зад Охридското езеро“.⁵² При овој процес, дотогашниот центар (Бугарите) и периферијата (македонските Словени) се слеале и образувале една целина, по што веќе не постоела никаква двојност, а името Бугарин станува синоним за истородност и еднаквост помеѓу населението во Мизија и Македонија. Постојано се потенцирало дека населението во Македонија било бугарско, дека охридскиот архиепископ бил „архиепископ на Бугарите“, а Македонија доброволно му се потчинила на Иван Асен II, бидејќи мнозинството од населението било од ист, бугарски род, со царот.⁵³

Најважна компонента на претставата за бугарска Македонија била лекцијата за моќната заедничка средновековна држава. Кованицата на Константин Иречек – Западното бугарско царство - преземена од неговата „Историја на Бугарите“, станала најупотребуван термин во бугарските учебници по историја.⁵⁴ Во оваа смисла, бугарските учебничари едноставно ја презеле Иречековата теорија дека Самуиловата држава била природно продолжение на западната бугарска држава на Шишман I, која била добредојдена за да се потенцира врската на Македонија со бугарската државна идеја. Преку ова т.н „Западно бугарско царство“ и неговите седишта Меглен, Воден, Преспа и Охрид, географскиот акцент во историските учебници се преместил на југозапад, и ги легитимирал македонските области како второ средиште на бугарската државност.⁵⁵ Со само еден исклучок (прогимназиските учебници на книжарот Д. Манчов), сите останати учебничари ја повторувале Иречековата теорија за постоењето на две Бугарии, западна и источна, со двајца цареви и двајца патријарси, при што етничката двојност – источни Бугари и западни (македонски) Бугари – се надополнувала со државната. Меѓутоа, веднаш по потенцирањето на двојноста се истакнувала обединувачката улога на цар Самуил, чија што задача била да ја оттргне источна Бугарија од византиска власт.⁵⁶ Со други зборови, т.н Западно бугарско царство како симбол на моќ и заедничко страдање, се наложува како важна етапа од бугарската историја, при што оваа „Втора Бугарија“ често пати била третирана како поважна и од првата. На тој начин се демонстрирале двата столба на бугарската идеја во Средниот век – народноста и

⁵² Кайчев, Македонийо възжелана, 122.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Кайчев, „Маџедоно-српска царевина“, 397-398.

⁵⁵ Конс. Йос. Иречек, Историјата на Българитџ, Търново 1886, 245-260.

⁵⁶ Кайчев, „Маџедоно-српска царевина“, 401.

државата, чија што симбиоза требала да остави впечаток за една величествена државна творба на народи со ист корен. Всушност, бугарските учебникари успеале да пронајдат дупка во османлиската цензура, и умешно ја искористиле средновековната историја за да проектираат иредентизам.

За целосно да ја остварат зацртаната цел и да го прикажат историското право што Бугарија го има врз Македонија, бугарските автори најчесто биле принудени да прибегнат кон пропагандните методи на минимизирање или премолчување на историските настани. Навистина, Иречковата историја претставувала богат извор за историските учебници, но и главоболка за учебникарите. На бугарските писатели им било особено тешко да ги објаснат лекциите на Иречек за византиското владеење во Македонија и Бугарија во XI, XII и XIII век, и полувековната српска доминација во XIV век.⁵⁷ Затоа, помал дел од нив се решиле само накратко да ги истакнат основните моменти од византиското и српското владеење, при што веднаш преминувале на османлискиот период.⁵⁸ Повеќето автори сепак се одлучиле целосно да ја премолчат туѓата доминација врз Македонија во Средниот век. По византиското освојување на Македонија кон средината на XIII век, областа целосно исчезнува од историските учебници, за наеднаш да се појави по цел еден век, кога истата е освоена од Османлиите, со што станува јасна тенденцијата да се премолчи состојбата во Македонија додека таа се наоѓа надвор од бугарскиот државен опфат. Обид за нарушување на ова табу направил Добри Ганчев, кој внел цела лекција за српското владеење со Македонија во XIV век и стигнал дотаму да напише дека поради сличниот јазик со Србите, македонските Бугари во своите српски владетели гледале истородни браќа.⁵⁹ Сепак, овој текст преживеал само две години, бидејќи веќе во второто издание лекцијата била исфрлена од учебникот.⁶⁰

Основна разлика помеѓу бугарските учебници по историја што се употребувале во Кнежевството и оние во Македонија, биле лекциите што го третирале османлискиот период. Додека, од една страна, во учебниците што биле пласирани во Бугарија нашироко се пишувало за антипатријаршиските борби, за „бугарските просветители од Македонија“ и за Руско-турската војна од 1877-1878 година, во цензурираните учебници за бугарските училишта во македонските вилаети немало ниту збор

⁵⁷ Иречек, Историјата на Българитѣ, 261-276; 384-399.

⁵⁸ Кайчев, Македонијо възжелана, 124.

⁵⁹ Добри Ганчев, Учебник по българската история за долните класове на гимназиите и трикласните общински училища, Пловдив 1892, 69-71

⁶⁰ Кайчев, Македонијо възжелана, 125.

за овие настани. Не можеме со сигурност да потврдиме дали тоа што не било напишано, не било ни кажано на часовите по историја, но веруваме дека учителот на Симеон Радев по историја имал добра причина „цврсто да го затвори прозорот, за да не се слуша надвор“.

Од дотука изложеното можеме да резимираме дека од учениците во егзархиските училишта не се очекувало да ја разберат историјата со сета своја разнообразност. Доволно било да им се пласираат само оние информации што биле нужни за инсталирање на бугарски патриотизам и национална свест. Притоа, минатото требало само да послужи како извор на чувства и убедување за истата етничка припадност на Бугарите и Македонците.⁶¹

3.3 Од сите предмети во егзархиските училишта во Македонија, централно место во учебните програми секогаш му се дава на бугарскиот јазик, кој бил најзастапен предмет во сите три училишни нивоа. Доминацијата на јазикот е подвлечена во првите одделенија во основните училишта. Затоа, токму преку читанките претставата за татковината и нацијата стигнувала до најширок круг на луѓе, во најрана возраст и со максимален ефект.

Со оглед на тоа што читанките лесно ја минувале турската цензура, букварите во бугарските училишта во Македонија безмалку биле копија на оние што се користеле во Бугарија. Тие биле напишани исклучиво на бугарски јазик, а во песните и кратките раскази главните херои биле деца, со кои што младите читатели можеле лесно да се поистоватат. Читанките биле исполнети со стихови за детето Македонче, или за сираче Македонче, при што на мошне луциден начин на младите основци им била врежувана мислата за неподносливата положба под османлиска власт, за убавиот живот во слободна Бугарија и за братската љубов што кон нив ја чувствуваат нивните врсници од другата страна на границата. Сирачето-Македонче „мајка не помни, татко го затворија, сестричка си нема, а брат му го убија“, а детето Македонче, бегалец во

⁶¹ Колкаво значење ѝ се посветувало на историјата во егзархиските училишта, можеме да видиме од следниот податок – Иако учениците од трговските гимназии немале реална потреба од познавање на историјата, нивните учители ја користеле секоја прилика да ги запознаат учениците со поновата бугарска историја и со бугарските позиции во Македонија. Во овој контекст, една од темите за писмен испит за матурантите од трговската гимназија во Солун по предметот трговско сметководство гласела: „Ако се најде добродетел Бугарин, кој на денот на 150 годишнината од Историјата на Пајсиј подари само 10,000 лева за формирање на фонд Отец Пајсис, а Егзархијата им нареди на сите 16 епархии на почетокот на годината да внесат во фондот по 300 лева... дали по 50 години, кои што ќе се совпаднаат со 200 годишнината од Пајсиевата историја, ќе може за вечни времиња да се издржува Солунската трговска гимназија само од лихвите на фондот...“ (Кандиларовъ, Българскиѣ гимназии, 121).

Бугарија, братски е прифатено од неговите слободни соученици во Кнежеството.⁶²

За разлика од односот кон бугарските читанки, турските цензори се покажале немилосрдни кон бугарските христоматии. Директорот на солунската гимназија, Георги Кандиларов, потврдува дека поради цензурата во гимназијата воопшто немало учебници по бугарски јазик и литература, а професорите биле принудени предавањата да ги одржуваат според лични записки.⁶³ Поради ова, не можеме да утврдиме што им било сервирано на учениците на часовите по бугарски јазик и литература. Од друга страна, погоре видовме дека со посредство на руските дипломати, забранетата „Бугарска христоматија“ од Иван Вазов и Константин Величков била дистрибуирана до сите бугарски училишта во Македонија, а при инспекција во Солунската гимназија била пронајдена христоматијата од Костов и Мишев. Оттука, една анализа на овие христоматии ќе ни овозможи барем приближно да видиме какви лекции од бугарската литература им биле достапни на егзархиските воспитаници во Македонија.

Прогимназиската христоматија на Костов и Мишев била задолжителен учебник во сите бугарски прогимназии во Кнежевството Бугарија. Во неа татковината била проектирана просторно, при што истата била сместена на многу поголема територија од оној тесен простор што во моментот ѝ бил доделен. Учебниците за трите прогимназиски класови избилувале со лекции за територии од Санстефанска Бугарија. Тоа што изненадува е фактот што додека на Јужна Тракија ѝ била доделена само една лекција, на Поморавјето две, на Источна Румелија 15, а на Кнежество Бугарија 26 лекции, на Македонија ѝ биле посветени 28 лекции, или безмалку 40% од целокупниот материјал во овие учебници наменети за средношколците во Бугарија.⁶⁴

На преден план во овие бугарски христоматии се истакнувала природната убавина на Македонија. Најупотребуван географски поим било Охридското езеро, кое што по автоматизам било асоцијација за цела Македонија. Но во текстовите била опишана привлечноста на шумите и планините во Македонија, убавината на полноводните корита на Вардар, Струма и Места, величината на Пирин Планина. Постојано се градела претстава за зелени шуми, високи планини, плодородни полиња, јужни растенија, бескрајни рамнини и бистри езера, т.е. се созда-

⁶² Кайчев, Македонијо възжелана, 100.

⁶³ Кандиларовъ, Българскитѣ гимназии, 54, 133, 141

⁶⁴ Кайчев, Македонијо възжелана, 96.

вала претстава за природната убавина на татковината.⁶⁵ Вториот најупотребуван мотив бил „фактот“ дека во Македонија живеат предимно Бугари, па се гради сликата дека во овој „неослободен дел од Бугарија“ живеат „наши исти браќа, месо од нашето месо, крв од нашата крв, чисти, најчисти Бугари“⁶⁶ Третиот основен резервоар од кој што се црпел материјал за Македонија произлегувал од минатото. Христоматиите одделувале значајно место за историски раскази, преку кои што Македонија била вклучена во општо бугарскиот организам. И овде најзастапен бил расказот за солунските браќа Кирил и Методиј, низ чие дело Солун и Македонија се асоцираат со почетоците на културата кај Бугарите.⁶⁷ Преку творбите на Вазов, Каравелов и Кирил Христов, кај учениците се градела претстава дека Македонија е нераскинлив дел од бугарската сегашност, а историските раскази и поеми биле само инструмент преку кој се оправдувале моменталните претензии. Во овој контекст, илустративна е поемата на Иван Вазов, „Каде е Бугарија?“, неодамна во сите бугарски учебници по литература, во која што, откако се констатира дека Бугарија е „таму кај што Вардар струи... и кај што Охрид син шуми“, авторот заклучува, а учениците треба да запомнат: „Не ја даваме! Не – земјата мила; Земјата на нашите свети отци; Не го даваме правот на Самуил, ни славата на двајцата светци; Таа наша е! Таа на нозе носеше јарем и трнливи венци; Да, наш е Солун, Шар, Пирин и Рила, и песните на нашите певци“.⁶⁸

Како и во случајот со историските учебници, читанките и учебниците по литература ја претставувале Македонија како историски дел од националното тело, во кој што живеат Бугари, при што христоматиите нуделе два дополнителни елементи во претставата за Македонија – природната убавина и, од почетокот на XX век, ореолот на земја на современи херои и патриоти. Во поновите бугарски читанки и христоматии, пред сè во читанката на Тодор Влајков од 1905 и христоматијата на Иван Дорев од 1909, обемно биле експлоатирани творбите на Пеју Јаворов и Христо Силјанов. Со нив, учениците поблиску ги запознавале херојските дела на комитите, кои отфрлиле мило и драго за да се оддадат на бунтовничкиот планински живот, а Гоце Делчев и Даме Груев станале главни херои за младите бугарски основци и средношколци.⁶⁹

⁶⁵ Наум Кайчев, Пространството „Македонија“ в Българските и Сръбските учебници по литература (1878-1912), История, Образование, Континуитет и Промяна, Благоевград 2003, 59, 61.

⁶⁶ Кайчев, Македонийо възжелана, 98-99.

⁶⁷ Ibid, 100-101.

⁶⁸ Ibid, 101-102.

⁶⁹ Ibid, 102.

3.4 Националната програма на бугарската државна елита била најсилно изразена во учебниците по географија. Токму овие учебници во чекор ја следеле државната политика на Бугарија и ги изразуваале нејзините територијални претензии. Дел од бугарските „неослободени“ територии се појавувале само епизодно во историските учебници, а некои од нив, како северна Добруџа, не добиле ниту збор во бугарските учебници по литература. Меѓутоа, учебниците по географија не забораваале да ги запознаат младите генерации со сите области од „Вистинска Бугарија“. Ваквата блискост на географијата со бугарската надворешно-политичка програма била условена од нејзиниот статус. Додека литературата дозволува емоции, а историјата нема целосна проекција во сегашноста и иднината, географијата е насочена кон пространството и ја одразува денешнината. Литературата и историјата нудат апстракција на националната идеја, а географијата конкретно ја проектира. Оттука, не изненадува податокот што најголемите имиња во науката, со чиешто аргументи биле оправдувани територијалните аспирации на Бугарија, биле токму географите Васил К’нчов и Анастас Иширков.

Како што можело да се очекува, османлиските цензори немале разбирање на мапите на бугарските картографи. Од оваа причина, професорите во егзархиските средни училишта во Македонија не можеле да предаваат според учебниците по географија користени во училиштата во Бугарија. Недостатокот на географските учебници бил компензиран со учебници за запознавање на татковината (*Отечествоведение*). Во овие „безопасни“ учебници, покрај фактографските описи на планини, реки, долини и езера, креативните учебникари секогаш наоѓале начин да вметнат белези со кои што се потврдувала бугарската супериорност во Македонија. При описот на македонските градови, авторите не пропуштале да потенцираат дека Охрид бил стара метропола на бугарските цареви, Воден бил престолнина на Самуил, Скопје прво побарало бугарски владика од Патријаршијата, и тн. Постојано се истакнувало присуството на бугарска гимназија или прогимназија во одредено место, или пак присуството на трговско агентство и егзархиски митрополит. Од друга страна, постоењето на српски, грчки или романски институции било занемарено. На тој начин, иако сè што било напишано во учебникот за присуството на бугарски институции било точно, вистината била искривена со тоа што сите факти што не оделе во прилог на поставената теза биле премолчени. Така, на пример, во 1892 година авторот Ангел Горанов истакнува дека најбројно население во Битола биле Бугарите, а градот бил седиште на валија, на европски конзули и на

митрополит.⁷⁰ Притоа, воопшто не кажува дека митрополитот бил патријаршки и дека мнозинството христијанско население во градот било патријаршко, а преку потенцирање на бројната надмоќ на бугарското население во Битола, авторот ги наведува учениците на помислата дека и митрополитот бил бугарски. Сепак, најголем мајстор за илузија бил Васил К’нчов. Почнувајќи од 1899 година, К’нчов се јавува како автор на повеќе учебници за основно училиште, преку кои егзархиските ученици во Македонија можеле да ја запознаат својата татковина. Иако, за разлика од некои свои колеги, бугарскиот географ не го премолчува присуството на муслиманско и патријаршко население, тој умешно успеал на младите ученици да им наметне претстава за бугарската надмоќ во Македонија, дури и таму каде што истата воопшто не постоела. Во учебникот „Отечествоведение“ од 1899 година, наменет за егзархиските ученици во четврто одделение, К’нчов ја пласира информацијата дека „градот (Костур, б.н) е многу стар. Населението му достигнува 6 300 жители. Има трокласно бугарско училиште“.⁷¹ Податоците што ги дал авторот биле точни, но ја наметнувале сликата дека во градот живееле само Бугари. По само една година, во трудот „Македонија, Етнографија и статистика“ К’нчов истакнал дека Костур имал 6 190 жители, од кои 300 биле Бугари,⁷² а вистината била дека и тие 300 „Бугари“ биле патријаршисти, градот бил доминантно грчки, со бројни грчки, турски и еврејски училишта, а учениците во бугарското училиште биле пансионери од околните костурски села.⁷³

Главните аргументи со кои што бугарските историчари ги напаѓаат учебниците на останати христијански православни држави што се употребувале во училиштата во османлиска Македонија се: 1) Тие го минимизираат или целосно го премолчуваат периодот кога Македонија била под туѓа власт; 2) При описот на населените места во Македонија се истакнуваат исклучиво моменти од српската или грчката историја, без да се спомнат симболите што го одразуваат наводниот бугарски карактер на Македонија.

Сето ова е несомнено точно. Во српските учебници по историја е обработен само краткиот дел од Средновековието кога Македонија била

⁷⁰ Ibid, 156.

⁷¹ Васил К’нчов, Отечествоведениџ, Учебникъ за четвѣрто отдѣление съставенъ споредъ новата Екзархийска програма, Пловдивъ 1899, 75.

⁷² Васил К’нчов, Македония, Етнография и статистика, София 1900, 265.

⁷³ Наум Кайчев, Българската църква и просвета в Костурско (1900-1912) [1991], Македонски преглед 14/3, 102.

дел од српската држава. Во романските историски учебници се зборува-ло само за Римската Империја, чие чедо биле и „Романците од Македо-нија“. Во грчките учебници по историја акцентот бил ставен врз антич-ката историја и докажувањето дека не постоела никаква разлика помеѓу античките Грци и античките Македонци. Слично било и со учебниците по географија. Така, на пример, при описот на македонските градови во српските учебници по географија, се истакнуваат само моменти од срп-ската историја, при што Прилеп е град на српскиот крал Марко, а Солун на Србинот Дојчин војвода.

Но ако нападот врз грчките, српските и романските учебници е издржан, не значи и дека оние што ги упатуваат отровните стрели се невини во целата приказна.

По истиот урнек по кој во српските учебници се премолчува бу-гарската или византиската власт во Македонија, во бугарските учебни-ци по историја немало ниту збор за периодот кога Македонија се наоѓа-ла надвор од бугарскиот државен опфат. Всушност, бугарските историс-ки учебници не само што го премолчуваат времето кога Македонија би-ла под византиска или српска власт, туку не спомнуваат ниту збор за периодот кога со Македонија владееле Македонците, т.е, македонската династија на Аргеадите. Како и во случајот со историските учебници, читанките и учебниците по литература ја претставувале Македонија ка-ко историски дел од националното тело, во кој што живеат Бугари, без да се истакне присуството на другите етнички групи. Истото важи и за бугарските учебници по географија. При описот на македонските гра-дови, авторите не пропуштале да потенцираат дека Охрид бил стара метропола на бугарските цареви, Воден бил престолнина на Самуил, Скопје прво побарало бугарски владика од Патријаршијата, и тн. Постојано се истакнувало присуството на бугарска гимназија или про-гимназија во одредено место, или пак присуството на трговско аген-ство и егзархиски митрополит. Од друга страна, постоењето на српски, грчки или романски институции било целосно занемарено.

BIBLIOGRAPHY:

- Abeleanu, D., *Turcia Europeană, Geografia fizică și politică pentru școlile Române din Macedonia, Albania, Epir și Tesalia*, București 1905.
- Автобиография на Коне Г. Самарджиев, 1908 г., *Развитие* II/11-12, s.l, 1919.
- Ágoston, G., Masters, B., *Censorship, Encyclopedia of the Ottoman Empire*, New York 2011.
- Al Bagav, A., *Carti di Aleadziri (Trã Clasili II, III, IV tsi vin dupã Abitsidar)*, Constanța 1994.
- Athanasescu, D., *Abecedaru Romănescu trã Românlji d'in drepta a Dunareljei*, București 1865.
- Athanasescu, D., *Terrascriptiune scurtã trã feciorilji și fetele da clasa I și II primariã*, București 1867.
- Божинов, В., *Българската просвета в Македония и Одринска Тракия 1878-1913*, София: БАН, 1982.
- Ванков, Н., *Из архивата на Министерството за народното просвещение 1878/79-1884/85*, София 1905.
- Ганчев, Д., *Учебник по българската история за долните класове на гимназиите и трикласните общински училища*, Пловдив 1892.
- Гацев, Н., *Солунската българска търговска гимназия, сб. Солун*, София, 1934.
- Доклестик, Љ., *Српско-македонските односи во 19 век: до 1897 година*, Скопје: НИП Нова Македонија, 1973.
- Еничерев, Н., „Спомени отъ моето учителство въ Прилѣпъ“, *Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина*, XX, София 1904.
- Иванов, И., *Положението на Българитъ в Македония*, София: Дружество „Братски съюз“, 1895.
- Изъ запискитъ на Ив. х. Николовъ, *Ил. Илинденъ VII/3-4 [73-74]*, София 1936.
- Илиева, А., *Нещо за Солун, за солунските български училища, учители, книжарници и книжари в края на XIX век*, Реферат изложен на Научна конференция - Българската книга и библиотеките през възраждането, Сливен 7-8 Юни 2005 г.
- Иречек, Й. К., *Историята на Българитъ*, Търново 1886.
- Jovanovski, D., „Science and Politics – The Creation and Promotion of the Northern Line of the Greek Aspirations in Ottoman Macedonia“, *The Name Issue Revisited*, Skopje 2013.
- Кайчев, Н., „Българската църква и просвета в Костурско (1900-1912)“ [1991], *Македонски преглед* 14/3.

- Кайчев, Н., "Пространството „Македонија“ в Българските и Сръбските учебници по литература (1878-1912)", *История, Образование, Континуитет и Промяна*, Благоевград 2003.
- Кайчев, Н., „Македоно-српска царевина“ срещу „Западното българско царство“, митът „Македонија“ в българските и сръбските учебници по история“, *Предци и предтечи, митове и утопии на Балканите*, Благоевград 1997.
- Кайчев, Н., *Македонийо възжелана, Армията, училището и градежът на нацията в Сърбия и България (1878-1912)*, София: Парадигма, 2006.
- Кандиларовъ, Г., *Българските гимназии и основни училища въ Солунъ*, София: Македонски научен институт, 1930,.
- Кантарциев, Р., „Учебници и книги што биле во употреба во македонските училишта во XIX век“ (1961), *Просветно дело XVII/7-8*.
- Кантарциев, Р., *Македонското преродбенско училиште*, Скопје: Култура, 1965.
- Κουλοῦρη, Χ., *Ιστορία και γεωγραφία στα Ελληνικά σχολεία (1834-1914)*, Αθήνα 1988.
- Кѣнчовъ, В., *Македонија, Етнографија и статистика*, София 1900.
- Кѣнчовъ, В., *Отечествоведениѣ, Учебникъ за четвърто отделение съставенъ споредъ новата Екзархийска програма*, Пловдивъ 1899.
- Миладинова-Алексијева, Ц., *Епоха, земя и хора*, Съставителство, коментар и бележки Елисавета Миладинова, София 1985.
- Минов, Н., *Бугарската пропаганда во Македонија и Големите сили (1878-1912)*, Phd Dissertation, Скопје 2015.
- Минов, Н., Гимназиите во османлиска Македонија, 70 години *Институт за историја, 70 години македонска историографија. Зборник на трудови од научната конференција одржана на 13 и 14 декември 2016 во Скопје*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - Скопје, Филозофски факултет.
- Мирчевъ, Д., *Българската книга въ Македонија, сб. Солунъ*, София 1934.
- Радев, С., *Ранни спомени*, София: български писател, 1967.
- Ристовски, Б., *Крсте П. Мисирков (1874-1926), Прилог кон проучувањето на развитокот на македонската национална мисла*, Скопје: Култура, 1966.
- Сотировски, Н., „Кон историјата на македонизмот во работата на српската национална пропаганда во Македонија во втората половина на XIX век“ (1962), *Годишник на Правниот факултет*, бр. VII.
- Stoicescu, V., Naum, I. C., Petrescu-Birina, C., *Abecedar Macedo-Român*, Bucuresci 1900.
- Џамбазовски, К., „Стојан Новаковић и македонизам“ (1964), *Историјски часопис* 14.

Џамбазовски, К., *Културно-општествените врски на Македонците со Србија во текот на XIX век*, Скопје: ИНИ, 1960.

Yosmaoğlu, İ. "Chasing the Printed World: Press Censorship in the Ottoman Empire, 1876-1913" (2003), *Turkish Studies Association Journal*, 27/1-2.

Zervas, G. T., *Resurrecting the Past, Constructing the Future: A Historical Investigation on the Formation of a Greek National Identity in Schools, 1834-1913*, Dissertation paper, Loyola University Chicago, Chicago 2010.